

חנוכה

א. "מצות חנוכה – נר איש וביתו"

מדליקים בלילה השני של חנוכה שני נרות עבור כל בני הבית ביחד, או, כדעת הרמב"ם, שהכוונה היא להוספה גם על ה"והמהדרין נר לכל אחד ואחד", ש"המהדרין מן המהדרין", הרי בנוסף להדלקת "נר לכל אחד ואחד", הם נוהגים גם באופן של "מוסיף והולך", או "פוחת והולך", במספר הנרות עבור כל אחד מבני הבית – שמחלוקת זו תלויה בשתי הדעות של האמוראים שלעיל:

לפי הדעה הראשונה, "שטעמא דבית שמאי כנגד ימים הנכנסין וטעמא דבית הלל כנגד ימים היוצאין", אין מדליקים עבור כל אחד מבני הבית בנפרד, אלא רק "נר איש וביתו", כדי שיהא ניכר שמספר הנרות הוא כנגד הימים – נכנסין או יוצאין, ולא משום שיש פחות או יותר בני ביתו.⁶

ואילו לפי הדעה השנייה, ש"טעמא דבית שמאי כנגד פרי החג וטעמא דבית הלל דמעלין בקודש ואין מורידין", אין צורך להבחין במספר הימים לפי מספר הנרות, ולפי טעם זה מוסיפים ה"מהדרין מן המהדרין" גם על ה"מהדרין" נר לכל אחד ואחד.

אך אפשר לומר שההבדל להלכה בין שני הטעמים הללו איננו רק כיצד להסביר את הדין של "מהדרין מן המהדרין", לפי ה"תוספות" או הרמב"ם, כי אם גם לפי מנהגנו – כפי שפוסק הרמ"א⁷, "וכן המנהג פשוט", שכל אחד מבני הבית מדליק נרות חנוכה ומוסיף והולך – גם בכך יש הבדל בהלכה למעשה בין שני הטעמים⁸, כפי שיוסבר להלן.

תנו רבנן¹ מצות חנוכה נר איש וביתו, והמהדרין נר לכל אחד ואחד, והמהדרין מן המהדרין בית שמאי אומרים יום ראשון מדליק שמונה מכאן ואילך פוחת והולך, ובית הלל אומרים יום ראשון מדליק אחת מכאן ואילך מוסיף והולך... פליגי בה תרי אמוראי (=חולקים בכך שני אמוראים)... חד אמר: טעמא דבית שמאי כנגד ימים הנכנסין, וטעמא דבית הלל כנגד ימים היוצאין. וחד אמר: טעמא דבית שמאי כנגד פרי החג, וטעמא דבית הלל דמעלין בקודש ואין מורידין

מן הניסוח² פליגי² בה תרי אמוראי" נראה להבין הפשטות, שהמחלוקת בין שני האמוראים איננה רק לגבי הטעמים של בית שמאי ובית הלל, אלא יש לכך השלכה גם על ההלכה.

ואכן כך מוסבר בכמה ספרים ופוסקים³ שהמחלוקת בין הרמב"ם⁴ לבין בעלי ה"תוספות"⁵

– אם, כדעת ה"תוספות", "מהדרין מן המהדרין" היא תוספת רק על הענין של "נר איש וביתו", שה"מהדרין מן המהדרין"

(1) שבת כא, ב. – לאחר זמן י"ל אנציקלופדי' תלמודית כרך טז (ירושלים תשמ"א), ושם בערך חנוכה הובאה שקו"ט כ' בכמה ענינים דלקמן. וש"י.

(2) בשאלות סוף שאילתא כו (שלפנינו) ליתא הלשון "פליגי". ושם עוד שינויים. אבל ראה שאילתות דפוס ירושלים (תשכ"א) שאילתא כו. וראה הלשון ברי"ף ורא"ש שם. ובמס' סופרים פ"כ ה"ה: נרות כב"ה משום מעלין בקודש ולא מורידין כעין ימים היוצאין. וראה לקמן הערה 19.

(3) ה' הנותן אמרי שפר (למהראנ"ח) פ' וישב – הובא בברכ"י או"ח רסתרע"א. פרי"ח וביאורי הגר"א שם.

(4) הל' חנוכה רפ"ד.

(5) שבת שם ד"ה והמהדרין.

(6) כבתוס' שם שכתבו "דאיכא היכרא כשמוסיף והולך או מחסר שהוא כנגד ימים הנכנסים או היוצאים".

(7) סי' תרע"א ס"ב.

(8) ראה גם שפת אמת שבת שם שקו"ט בהנפק"מ בין ב' המ"ד.

„מעלין בקודש” – אך הוא מקיים לפחות את „ואין מורידין”. הוא איננו מדליק פחות משני הנרות אשר הדליק בלילה השני¹².

ב. ההשלכות של מחלוקת האמוראים שעליל על ההלכה למעשה לפי מנהגנו

כאשר הדליק אדם בלילה השני נר אחד בלבד, מאיזו סיבה שהיא, יש להסתפק, כמה נרות עליו להדליק בלילה השלישי:

לפי הדעה הראשונה, ש„טעמא דבית הלל כנגד ימים היוצאין”, מובן בפשטות, שעליו להדליק שלושה נרות כנגד הימים היוצאין. אך לפי הדעה השנייה, ש„טעמא דבית הלל דמעלין בקודש ואין מורידין”, די בכך אם ידליק רק שני נרות, כי גם אז יקיים את ההידור של „מעלין בקודש ואין מורידין”.

הבדל זה הוא רק במקרה של „בדיעבד”, כאשר לא קיימו לפני כן את המצוה בהידור. אך קיים הבדל בהלכה למעשה גם כאשר קיימו בלילות הקודמים את מצות נר חנוכה באופן של „מהדרין מן המהדרין”:

כאשר יש לאדם וכדומה המספיק רק לשני נרות בלילה השלישי של חנוכה – כמה נרות ידליק?⁹ לפי הדעה הראשונה יוצא, לכאורה, שמשום שבין כך ובין כך אין בידו לקיים את המצוה „כנגד ימים היוצאין”,¹⁰ די¹⁰ בהדלקת נר אחד כדי לקיים את עיקר המצוה „גר איש וביתו”, כי באמצעות הוספת עוד נר לא יתוסף בהידור המצוה, כי אין בידו נרות „כנגד ימים היוצאין”¹¹.

ואילו לפי הדעה השנייה ש„טעמא דבית הלל דמעלין בקודש ואין מורידין” עליו להדליק שני נרות. אמנם אין הוא מקיים בכך את ההידור בשלימות – אין הוא נוהג באופן של

ג. „חפצא” או „גברא”
ביתר עומק יש לומר, שיש הבדל בין שתי הדעות לגבי מהות הקשר שבין „מהדרין מן המהדרין” לבין „מצות נר חנוכה”:

ההבדל ביניהם בפשטות הוא: לפי הדעה הראשונה קשורים הטעמים של בית שמאי ובית הלל לימי החנוכה – כנגד הימים הנכנסין וכנגד הימים היוצאין. ואילו לפי הדעה השנייה, קשורים הטעמים לענין „צדדי” – פרי החג, והנהגת האדם בקודש.

במילים אחרות: (א) זוהי חובה החלה על ה„גברא”: בכך שהוא מוסיף והולך בכל לילה במספר הנרות, או פוחת והולך לפי דעת בית שמאי, נוסף הידור בקיום המצוה של האדם, אך הנרות שהוא מוסיף הם בבחינת „רשות”¹³.

(ב) זהו פרט ודין במצוה עצמה¹⁴, הנרות נעשים „חפצא דמצוה”¹⁵ של מצות נר חנוכה¹⁶.

(12) וגם להדיעות דצ”ל מעלין דוקא אבל „בשוין נמי אסור” (ר”ן למגילה כו, א. מאירי שם. דיעה הראשונה בשו”ע או”ח סקנ”ג ס”ד) – הרי בנדר”ד שאי אפשר לו להעלות, ולאידך – מחוייב בהדלקת ג”ח (משא”כ גבי ס”ת שבמגילה שם כו, א), פשוט שטוב יותר להדליק ב’ נרות (בשוה ללילה שלפנ”ו) מלהוריד ממש. – ועצ”ע בליל ד’ ויש לו רק לשני נרות.

(13) לשון הרמ”א מדרכי משה סי’ תרעד (מהג”מ). ביאורי הגר”א סתרע”ו ס”ה.

(14) וי”ל דזהו החילוק בין „מהדרין” או „מצוה מן המובחר”: „מהדרין” מדבר בהגברא, ו„מצוה מן המובחר” – בהחפצא. ועפ”ו תומתק הוספת הרמב”ם שם, והמהדר יתר על זה ועושה מצוה מן המובחר כו”.

(15) ולהעיר שבטור ושו”ע שם (סתרע”ו ס”ב) לא הובא שיש „מצות ח”ח” ויש „מהדרין כו”ו”. ומפשטות הלשון, כמה נרות מדליק בלילה הראשון מדליק אחד מכאן ואילך מוסיף והולך כו”ו משמע, דהווספה נעשית חלק מגוף המצוה, וראה הערה 17.

(16) מלשון הרמ”א (סי’ תרע”ד ס”א) ד„עיקר מצותו אינו

(9) ראה גם צפע”נ מהד”ת נט, א (נעתק בצפע”נ כללי התוה”מ ערך חנוכה).

(10) ויתרה מזה י”ל דאסור להדליק שנים – דמביא אחרים לידי תקלה במספר הנרות שידליקו.

(11) ולדעת הכתב סופר (שו”ת או”ח סקל”ה) אסור לגרוע מן המנין דלילה זה. ע”ש.

בקודש ואין מורידין" – שאלה טעמים אשר אינם קשורים לימי החנוכה ולנס חנוכה¹⁹ – הרי ה"מהדרין מן המהדרין" היא תוספת והידור רק בדרכו של ה"גברא" באופן כללי – שהאדם יהיה מעלה בקודש וכו'²⁰, אך לא ב"חפצא" של המצוה.

ד. טעמי הדעה השניה אינם קשורים לחנוכה

לפי זה ניתן להבין את ההדגשה וההרחבה בפירושו של רש"י על סוגיה זו, ואלה דבריו: פרי החג, מתמעטין והולכים בקרבנות דפרשת פינחס. מעלין בקודש ואין מורידין מקרא ילפינן לה (=נלמד מפסוק) במנחות בפרק שתי הלחם²¹.

לכאורה, אין מובנת ההרחבה „בקרבנות דפרשת פינחס”²², ומדוע חשוב לציין ש"מעלין בקודש..." (א) נלמד מ"קרא"²³, (ב) שלימוד זה הוא „במנחות בפרק שתי הלחם”?

ויש לומר – רש"י מדגיש שלפי דעה זו אין

המפרשים מציינים הבדל בהלכה למעשה בין שני הסברים אלו: כאשר הביאו לאדם את הנרות הנוספים לאחר שברך על הגר הראשון, האם עליו לברך על הנרות של ההידור, וכפי שידועה מחלוקת האחרונים בכך¹⁷.

וזהו ההבדל בין שתי הדעות:

לפי הדעה הראשונה, ש"טעמא דבית שמאי כנגד הימים הנכנסין וטעמא דבית הלל כנגד הימים היוצאין" – שזוהו טעם הקשור לימי החנוכה ולנס חנוכה, שעליו תקנו את מצות נר חנוכה – הרי הנרות שמוסיפים בכל יום הם חלק מחנוכה וממצות נר חנוכה, הנרות הם נרות מצוה של חנוכה, וכפי שמובן גם בפשטות, שעל ידי הוספה בנרות מתפרסם כיצד בכל יום נוטף משהו בנס הנרות¹⁸.

ואילו לפי הדעה השניה, ש"טעמא דבית שמאי כנגד פרי החג וטעמא דבית הלל דמעלין

אלא נר אחד והשאר אינו למצוה כ"כ" – אין הכרח דס"ל שההידור הוא רק במעשה הגברא ושאר הנרות הם מעין „רשות" – שהרי כותב „כ"כ" (ובפרט שלא כתב כלשונו בד"מ מהג"מ, רשות" (הג"ל הערה 11)), כ"א שגם הם נעשים חלק מהמצוה, אלא שבוה אפשר ב' אופנים: (א) דחל עליהם שם המצוה ומ"מ אינם נעיקר מצותו (ואין מברכין עליהן בפ"ע?). (ב) דנעשים כעיקר המצוה. וראה בהמצוין בהערה הבאה.

(17) ראה אנציקלופדיא שם ע' ערב. וש"נ. אלא שבכמה אחרונים (ש"ג) הסברא לא לברך על הידור מצוה הוא (גם מצד מעשה הגברא, „היכן צונו דלא הוה רק למהדרין" (לשון הפרמ"ג א"א ר"ס תרעו). וראה ביאורי הגר"א (שבעהערה 13).

(18) ראה פנ"י שבת שם ד"ה פליגי בה. שו"ת גליא מסכת אורח ס"ו. וראה לשון הלבוש שם סתור"א ס"ב. ולהעיר מלשון הר"ף: לשנה אחרת קבעום ח' ימים טובים כו' והלכך מברכין אגיסא כל יומא ויומא כו' הואיל ובכל יום ויום ה' הנס מתחדש באותו פח של שמן (וראה גם הלשון בב"י ס"ו תרע"ב ד"ה ומ"ש, „מתשובה אשכנזית"). אבל ע"פ מ"ש"כ בביאורי הגר"א הג"ל (הערה 3) דדעת הר"ף היא כמ"ד הב' מדהביא מימרא דרבנ"ח אר"י שני זקנים כו' ומסקנא דב' זקנים היא כמ"ד מעלין בקודש, מובן לדעתו הוספת הנרות אינה מוסיפה בהנס בכ"י (ככפנ"י כו' הג"ל), וא"כ הנרות הנוספים אינם מגוף המצוה כ"א רק מצד המצוה דמהדרין (מעלין בקודש) שעל הגברא (ראה לשון הב"י שם. ולהעיר מצפ"ע שם).

(19) בשו"ת גליא מסכת (וראה גם פנ"י) שם ועוד דב' הטעמים צריכים ול", דגם למ"ד כנגד פרי החג ומעלין בקודש כו' צריך להטעם כנגד ימים היוצאין או הנכנסין. וכן משמע במס' סופרים (הג"ל הערה 2). אבל זהו רק לקבוע מספר הנרות, משא"כ בנוגע לתוכן ההידור – „עיקר טעמייהו על פי פרי החג ומעלין בקודש... אין ענין פלוגתתן נוגע ונובע מקורו מיסוד ושוש נס של חנוכה" (שו"ת שם). ואכ"מ.

(20) ראה חד"א"ג מהר"ל שבת שם: מ"מ מצד האדם מתעלה האדם ביתרון של קדושה יותר ולפיכך כו'. וראה מ"ש בספרו נר מצוה ד"ה ת"ח נר חנוכה (ע' כא ואילך).

(21) צט, א.
(22) בפשטות י"ל דבא להדגיש למתמעטים והולכים בקרבנות, היינו דמצינו הענין דפחות והולך בקודש (ראה חד"א"ג מהרש"א שם. פנ"י שם. ועוד), אבל עדיין צריכה ביאור ההוספה „דפרשת פינחס".

(23) ואולי י"ל דרש"י בא לפרש שיש בזה חיוב ומה"ת [ולא כבברכות כה, א: גמירי מעלין כו' (וראה ירושלמי בכורים פ"ג ה"ג: שמונתו שמעלין כו'). וראה שד"ח כללים מערכת מ"ם כלל קצד. מאסף לכל המחנות אור"ח סכ"ה סק"ב – הדיעות בכמה פרטים בזה]. ועפ"ז מתורצת קושיית הפוסקים (הג"ל הערה 17) דאין לברך על הידור.

עיקר נס הנרות, אלא גם את ההוספה בנס יחסית ליום הראשון²⁴,

אלא יהיה הבדל בהלכה למעשה במקרה שאין בידו די שמן כדי לקיים אפילו את ההידור של היום הקודם – כגון אילו יש בידו בלילה השמיני פחות משבעה נרות – וההבדל למעשה הוא באופן הפוך מן הנאמר לעיל:

לפי הדעה הראשונה „כנגד ימים היוצאין“, כיון שזהו חלק מגוף המצוה של חנוכה עליו להדליק כל מה שבידו, כדי להוסיף ככל יכולתו במצות נר חנוכה, כדלעיל.

אך לפי הדעה השנייה, ש„טעמא דבית הלל דמעלין בקודש ואין מורדין“ – שהתוספת בנרות איננה קשורה לעצם המצוה של נרות חנוכה – יוצא, שעליו להדליק רק „נר איש וביתו“, ולקיים את עיקר המצוה.

אם הוא יוסיף על עיקר המצוה, עלול להיווצר מצב שהוא עובר על „ואין מורדין“. אך לא כן אם יקיים ביום זה את עיקר המצוה בתיקונה – „נר איש וביתו“.

(משיחת מוצש"ק פר' מקץ תשל"ט)

הטעמים של בית שמאי ובית הלל קשורים לחנוכה ולנס חנוכה.

“פרי החג מתמעטין והולכים בקרבנות דפרשת פנחס” – לכך אין כלל קשר עם חנוכה. „מעלין בקודש ואין מורדין מקרא ילפינן לה במנחות בפרק שתי הלחם“ זהו (א) לימוד והוראה בתורה שבכתב, בעוד אשר כל ענין החנוכה הוא מדברי סופרים, (ב) לימוד זה הוא „במנחות בפרק שתי הלחם“ – וזהי הוראה כללית לגבי הענינים הנדונים במנחות, ללא קשר לחנוכה.

ה. ההבדל בהלכה למעשה במקרה אחר

לפי הסבר זה של המחלוקת, מובן, שההלכה השנייה לגבי ההלכה למעשה, המוזכרת לעיל בסעיף ב' – כאשר יש לאדם רק שני נרות בלילה השלישי של חנוכה, האם ידליק נר אחד או שנים – איננה הכרחית.

גם לפי הדעה ש„טעמא דבית הלל כנגד ימים היוצאין“ עליו להדליק בלילה השלישי שני נרות אם אין בידו שמן לשלושה – כי למרות שלא יקיים את שלימות ההידור הדרוש בלילה השלישי, בכל זאת הוא ידליק לפחות כנגד חלק מן הימים היוצאים, כי על ידי כך הוא מוסיף בעצם המצוה, נרות החנוכה מושלמים אצלו יותר, ואינם מפרסמים רק את

24 ואין לבטל ודאי זה מפני חשש תקלה לאחרים (דלעיל הערה 10).

